

M. Aradi Csilla – Molnár István

**A bárdudvarnoki premontrei prépostság
területén 2015-ben végzett régészeti
feltárás**

2016

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A mai Bárdudvarnok határában állt egykor Somogy megye egyetlen premontrei prépostsága. A néhol kaposfőiként említett monostort 1252-ben I. Moys nádor fiai II Moys (a későbbiekben maga is nádor) és Alexius mesterek Szent Benedek tiszteletére alapították. Az épületegyüttes a török korban pusztult el, maradványai az újkorban még megfigyelhetőek voltak, később elhordásra kerültek. 2014-ben kezdtük meg a prépostsági templom feltárását, az első év munkájának eredményeiről már beszámoltunk az Archeologia - Altum Castrum Online magazinban¹ így ezeket most csak röviden foglalkozunk össze.

széles volt, a beltere 4,5-5x4,5 nagyságú lehetett. A háromhajós templom teljes szélessége alapján 14,3 m volt. A külső falak (4.) alapozása nagyjából egy méter mély és 140-170 cm széles volt. Döntően habarcsba rakott téglasorokból állt, az alsó sorban töredékes téglákat használtak vagy egy ferde helyzetű téglasort tettek. A felmenő falak az alapoknál valamivel keskenyebbek, 120-130 cm-esek lehettek. A templom belsejében, a szentélyfalak folytatásában két, egymással és a külső falakkal is párhuzamos alapot találtunk, amelyekről úgy véljük, hogy a templomot három hajóra osztó pillérek sávalapozásai voltak.

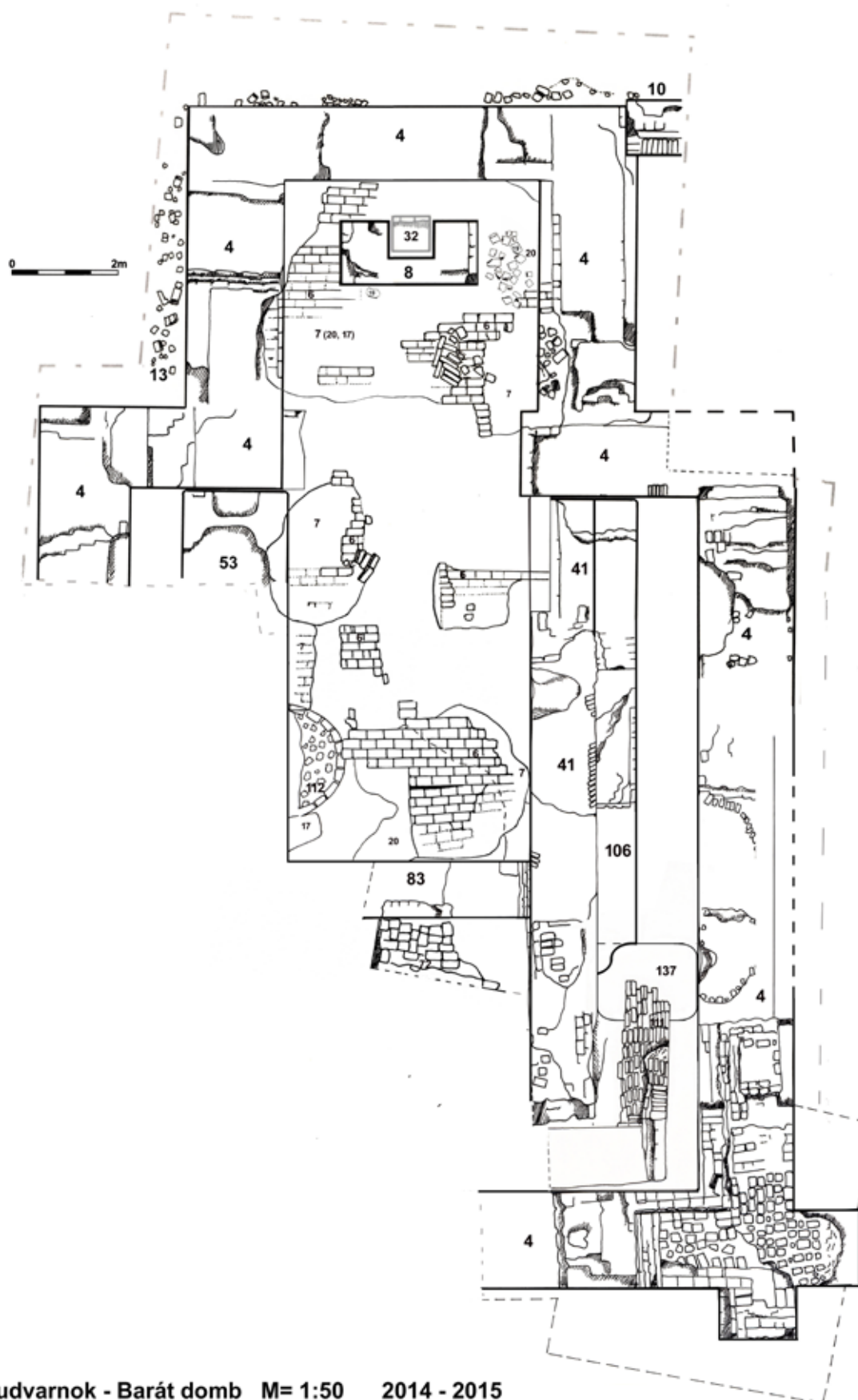

1. A 2015-ben feltárt terület. Balra a déli fal és a torony délnyugati sarka, középen a déli sáv-alap maradványai, jobbra az átépítéshez kapcsolható É-D-i irányú fal alapozása

A prépostsági templom jórészt csak alapjaiban maradt meg, több helyen az alapárkokból is kiszedték a téglákat. A templom egyenes záródású szentélye külső oldalán nagyjából 8,5 m

A templom padlózatát legalább háromszor megújították. A legkorábbi időszakhoz, a 13. század közepéhez egy keményre döngölt réteget kapcsolhatunk (17.), amelynek maradványait ekkor csak a szentélyben tudtuk megfigyelni, a többi részen a temetkezések szétrombolták.

¹ <http://archeologia.hu/premontrei-monostor-feltarasa-bardudvarnokon>

Árdudvarnok - Barát domb M= 1:50 2014 - 2015

2. A két ásatási évadban feltárt terület

Egy kis 65x80 cm-es négyzetes oltáralap (32.) is a korai időszakhoz köthető. Ezt már fedte egy késő középkori padló, amelyet az előzőnél magasabban, egy feltöltésen kialakított ledöngölt rétegen (20.) töredékes téglákból (19.) raktak ki. Utóbbi maradványai a szentély mellett a templomhajó több pontján is megfigyelhetők voltak. A szentélyben legkésőbb ekkor megépült egy nagyméretű, 260x128 m-es „U” alakú oltáralapozás (8.). Ennek elkészítésekor egy korai időszakhoz tartozó sírt felszedtek, a maradványokat elvitték, a gödröt a két padlószint közöttihez hasonló téglatörmelékes réteggel töltötték be. A többlettől elkülönítve, előkelő helyen, a korai oltár közelében ásott, majd az átépítéskor gondosan felszedett temetkezésben az alapító egykori sírját sejthetjük. A legkésőbbi időszakban újra megemelték a padlót, egy habarcsos rétegre (7.) párhuzamos, É-D-i irányú téglasorokat (6.) helyezve. A téglák a falban lévőknél nagyobbak, de vékonyabbak voltak, néhány eredeti helyén volt, máshol csak a lenyomatuk látszott. A templom végleges pusztulásakor bedőlő falak maradványait ezen a szinten találtuk meg, egy nagyobb, a padlót áttörő faldarab a boltozatból származhat.

A kolostori épületek (10.) nyomát a szentély DK-i sarkánál találtuk meg. Az egykori külső járószintet (13.) a templom körül több helyen sikerült azonosítanunk.

2015. évi feltárás

A munkát 2015. júliusában és augusztusában folytattuk.² A déli zárófalat és déli mellékhajó teljes területét illetve a középhajó nagyobbik, keleti részét tártuk fel, nagyrészt igazoltuk, kisebb részben módosítottuk a múlt évi kutatás alapján kialakult elképzeléseinket.

A déli fal középső sávját elég mélyen kiszedték, néhol csak az alapárok betöltése különült el. A délnyugati saroknál viszont 5-6 téglasor magasan a felmenő fal is megmaradt, a rajta

lévő belső meszelés is látszik. A nyugati homlokzatnál megépülő tornyok erősítésére a falak folytatásában, L alakban támpilléreket építettek. A falak külső oldalához igazodtak, azoknál keskenyebbek 140-150 cm-esek voltak. A déli 125 cm, a nyugati falnál lévő 100 cm hosszú volt.

Bár az épületet még nem tártuk fel teljesen, a méreteit meghatározhatjuk. Természetesen az alapok szélessége nem egyezik meg a felmenő falakéval (a megmaradt kisebb falszakaszok alapján, az alapok külső széléhez igazítottak a felmenő falakat). A templom teljes hossza a támpillérral nélkül 22,5 m, azzal együtt 23,5 m volt. A hajóinál 14,3 m, a szentélyénél 8,5 m széles épület területe kb. 300 m², a beltere 180-185 m² körül lehetett. A nagyméretű, impozáns templom viszonylag zömökebb, rövidebb alakját a mesterségesen egyenesre alakított dombon rendelkezésre álló kevesebb hellyel magyarázhatjuk. Az épület még fel nem tárt délnyugati sarka jól kirajzolódik a 2014-ben, Bertók Gábor által végzett georadaros felmérésen, így tudjuk, hogy mindössze 3-4 méterre volt a domb szélétől.

A templom belsejében a déli sávalapot is végig kibontottuk, megállapítható volt, hogy délre megvastagították. Az eredetileg 120-130 cm széles, méternél kissé mélyebb fal (41.) déli oldalához egy 70-80 cm széles, de az előzőnél 30-40 cm-rel mélyebb alapfalat (106.) építettek. Az egykori pillérek közül kevés maradt, egy helyen találtuk meg, mindössze két téglasor magasan, az alapnál bentebb induló pillér meszelt alját. A pillér hosszát nem tudjuk megállapítani, a szélessége 80-100 cm lehetett. A főhajóhoz szélessége felénél valamivel keskenyebb mellékhajók csatlakoztak.

A sávalap megerősítése egyszerre történhetett a templom a főhajó nyugati részébe épített É-D-i irányú alapfal (83.) lehelyezésével, nagyjából annak vonaláig tart. A kereszt irányú fal viszonylag keskeny (kb. 105 cm széles), de jelentős, 230 cm mélységű. A tetején vékonyabb téglából rakott sor volt, ez már a felmenő fal maradványa, ennek indulási szintje és a számos az alapozás által rombolt temetkezés alapján, a 2. korszak padlójával (20.) nagyjából egy időszakra köthetjük megépítését. Feltehetően nem egyszerű karzat alapozása, nagy mélysége alapján torony, esetleg a nyugati templomrész

² A feltárást a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán nyert összegből folytattuk, a pályázathoz szükséges önrészt Bárdudvarnok Önkormányzata biztosította. A munkát a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum munkatársai (Nyári Zsolt, Cserép Tamás, Stunya Péter, Papp Zoltán) Molnár István vezetésével dr. Aradi Csilla szakmai segítségével végezték.

3. *A felmenő falak maradványai az épület délnyugati sarkában*

westwerk szerű átalakítása is kapcsolható lenne hozzá – remélhetőleg a templom hiányzó részének kibontása választ ad erre a kérdésre. Természetesen a mély alapozást az is magyarázhatja, hogy már lazább sírföldbe kellett ásni. Ehhez az átalakításhoz kapcsolódhat, hogy – úgy tűnik – a délnyugati torony belső, keleti alapfala kiszedésre került. Feltehetően alapárkának (137.) nyomát találtuk meg, amelyre kissé rálogott a sávalapozás szélesítése (106.), és több sír is metszette. A georadaros felmérés alapján, az északnyugati torony belső alapfala jobban megmaradhatott.

Egy agyagba rakott élére állított téglákból álló alapozás (111.) volt a déli fal és a déli sávalap között, azokkal párhuzamosan, mindkettőtől nagyjából fél méterre. A 80-95 cm széles, nagyjából 2,5 m hosszan követhető alap felülrétegzte a kiszedett keleti toronyfal árkat, viszont máshol az altalajra rakták és több későbbi sír rombolja. Funkcióját egyenlőre nem tudjuk biztosan meghatározni, talán lépcsőalap lehet.

A tavaly megtalált padlók közül a 13. század közepéhez kapcsolható legkorábbiából (17.) csak a főhajó északi sávjában maradt meg egy

kis darab, máshol a sírok rombolták és megsemmisítették. Alatta bolygatatlan sárga altalaj volt. A korai időszakban a szentély magasabban volt a hajónál, sajnos a padlószintek nem egybefüggők, ugyanakkor megfigyelhető, hogy a főhajó középső részén nagyjából 80, a szentélynél csak 40 cm-re volt a legkorábbi és a középső korszak padlója kötött.

A középső korszak padlószintje (19-20.) viszonylag jól követhető volt a főhajó nagyobb területein, a későbbi átépítés főhajót keresztelő falától északra, illetve kisebb területen attól délre is. A kevert sírföld felső részén, de nem közvetlenül a padló alatt foltokban égett réteget találtunk, eredetileg nagyobb felületet takarhattak, de a késői sírok metszették ezeket. Az előkerülési mélységük alapján, valamivel a 2. padló kialakítása előtt nagyobb tűz lehetett az épületben.

A legkésőbbi, habarcsba rakott téglasorokból készülő alapozás nagyobb felületen megmaradt a szentély mellett, a főhajóban is, néhol csak habarcsrétegét (7.) máshol tégláit (6.) is megtaláltuk. A nagyobb összefüggő területen megmaradt padló alapján a szentély és a hajó járószintje a 16. században és az azt megelőző korszakban már egy magasságban volt. Ugyanakkor ez a padló csak a keresztirányú faltól keletre volt megfigyelhető, attól nyugatra hiányzott. Helyette, kissé magasabban egy más szerkezetű, vastagabb, fél téglákból szárazon rakott padló maradványai (72.) voltak megfigyelhetőek. Ez is utalhat az alapfal építési idejére, a későbbi időszakban már máshogy fedték az általa elválasztott területeket.

A főhajó északi részén, az északabbi sávalap déli oldalához építve egy félköríves alapozást (112.) találtunk. Ennek belsejében törmelék-habarcsos alapozás, a szélén téglasor volt, utóbbi két sor magasságban maradt meg. Nem a legkorábbi időszak terméke, alatta sírok voltak, ráadásul a legkorábbi padlótól magasabban is van. A középső padlószint időszakához kapcsolható, feltehetően szószék alapozásának maradványa. A késői (feltehetően a 16. század első felére datálható) padló maradványai kisebb részletét fedték.

A templom belsejében a két évad során összesen 76. sírt vagy sírrészletet tártunk fel.

4. Az átépítéshez kapcsolható alapozás által metszett sír

Előző évben megállapítottuk, hogy a temetkezések a szentély nyugati harmadában kezdődnek, mindössze egyetlen (később az új oltár miatt rombolt és felszedett) sír volt ettől keletre a korai oltárhoz közel. A szentély nyugati részén már több rétegben temetkeztek, de a sírok igazán a főhajóban, elsősorban annak keleti sávjában sűrűsödnek. 4-5 rétegben rombolják egymást, sokszor viszonylag mélyen, a legalsó padló szintjétől akár 2 m-re is voltak. A főhajó középső részén általában 2-3 rétegben voltak sírok, itt jól látszik, hogy eredetileg rendezetten, egymástól 50 cm-re lévő sorokba temetkeztek. A mellékhajók keleti végét egyáltalán nem használták hasonló célra, de a keleti templomfalaktól 2 méterre már több rétegben jelentkeztek az első sírok. A templomba működése során végig temetkeztek, úgy tűnik a már romos kolostort is használták temetkezési célra.

Az elhunytakat gyakran koporsóban temették el, amiről koporsószegek vagy fanyomok tanúskodnak. A sírok nagyobb része melléklet nélküli volt, a mellékletesekben és szórványként gyűrűket, övcsatokat, ruhakapcsokat, vereteket és pénzeket találtunk. A két évben összesen kö-

zel negyven érme került felszínre, sajnos döntő részüket fémkeresővel, szórványként.

Számos kerámiatöredék, vasszög mellett a monostor egykori működéséhez kapcsolható leletet is találtunk. Az itt használt könyvek emléke két könyvveret és három könyvcsat, ezen kívül az egykori harang több kisebb darabja is előkerült. A templom üvegablakaira ólomfoglatatuk darabja emlékeztet. Különleges lelet egy pápai ólombulla, amely IX. Bonifác pápa (1389-1404) egykori okleveléhez tartozott. Az ólombulla előlapján a pápa neve és száma, míg hátoldalán a központi kereszt két oldalán Szt. Pál és Szt. Péter apostolok feje látható, SPASPE felirat kíséretében. Ez az ábrázolásmód a 19. századig használatban volt a pápai kúriánál. A bulla a jelentősebb és ünnepélyesebb aktusok írásba foglalására szolgált, pl. a szentév meghirdetésére, adományok, kiváltságok, búcsúengedélyek, címek adományozására, megerősítésére. IX. Bonifác is két ízben, 1390-ben és 1400-ban hirdetett meg szentévet, amely a zarándokok nagy számát vonzotta Rómába.

Azt, hogy ez a bulla hogyan kerülhetett a szentbenedeki prépostág tulajdonába csak ta-

5. *B maiusculás pecsétgyűrű*

lálgatni tudjuk. IX. Benedek 1400-ban, Bereck halála után, György fia Ferenc, siklósi Ágoston-rendi szerzetesnek adományozta az akkor ellyevölgyinek nevezett, Keresztelő Szt. János-ról elnevezett prépostságot. Az adománylevélen biztosan függött egy ólombulla, arra azonban, hogy az ellyevölgyi (illésvölgyi) prépostság oklevelei Szentbenedekre kerültek volna, nincs adatunk. A rövid ideig működő prépostságot csak ez az egyetlen említés őrizte meg. A két prépostság egymáshoz nagyon közel helyezkedett el, hiszen Ellyevölgyet 1252-ben Szentbenedek déli határosai között sorolták fel. Elképzelhető, hogy a rövid életű Ágostonrendi prépostság ok-

levelei, annak megszűnte után, talán egy közös kegyúraság okán, a szentbenedeki prépostág őrzésébe kerültek.

A 1252-től egy nagyméretű, egyenes záródású szentélyű, három hajós, nyugati toronypáros templom épült, egy ledöngölt padlót és egy kis oltáralapozást keltezhetünk erre az időszakra. A 2015. évi feltáráson kiderült, hogy az épület nyugati része a későbbiekben jelentős átalakításon esett át. A főhajóba, a korábbi tornyok vonalától keletre egy új, talán toronyhoz kapcsolódó falat helyeztek le. Az oszlopok sávalapozását kiszélesítették, a padlót megemelték, a korábbi kisméretű helyett egy nagyobb U alakú oltár épült. A főhajó északi részébe feltehetően szószéket állítottak. Az átépítés pontos idejét egyenlőre nem ismerjük, talán a leletanyag feldolgozása és a további feltárások segítenek ezt meghatározni. Mindenesetre a keresztirányú fal által metszett sírok egy része két rétegben volt egymáson, tehát már viszonylag hosszabb ideje temetkeztek a templomban, amikor az átépítésre sort került.

A feltárást szeretnénk folytatni, reményeink szerint – egy sikeres pályázat esetén – a prépostsági templom hiányzó északnyugati része mellett a kolostori épületeket is lesz módunk feltárni.

6. IX. Bonifác pápa bullája